

KOOPERACIJOS PLĖTROS VERTINIMAS

Lina Pareigienė, Erika Ribašauskienė
Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas

Lietuvoje, restruktūrizuojant žemės ūkį, susiformavo ne itin palanki situacija konkurencingo žemės ūkio plėtrai. Šalyje dominuoja smulkūs ūkiai, kuriuose vyrauja mišri gamyba, o pagrindinės pajamos gaunamos iš pieno gamybos. Dėl mažų gamybos mastų, pasenusių, neefektyvių, neatitinkančių aplinkosaugos reikalavimų gamybos priemonių bei technologijų naudojimo šie ūkiai ateityje vargiai galės konkuruoti rinkoje. Globalių ekonomikos pokyčių aplinkoje ūkio subjektai neišvengiamai turi siekti glaudesnio bendradarbiavimo ekonominėje veikloje. Kooperatinis judėjimas - vienas iš tokio bendradarbiavimo būdų, kaip priemonė ūkio konkurencingumui didinti, šiandienos ekonomikoje įgaunantis naują aktualumą. Kooperacija gali sustiprinti ir smulkių gamintojų pozicijas.

Lietuvoje kooperacijos plėtra nėra pakankama. Kooperatyvų skaičius netenkina šalies ūkio subjektų, ypač smulkiųjų ūkininkų poreikių. Nors kooperacijos nauda suvokiama, Lietuvoje kooperacijos plėtra vyksta vangiai.

Straipsnyje analizuojami kooperacijos procesai; apibendrinami žemės ūkio kooperatinių bendrovių (kooperatyvų) vadovų apklausos rezultatai, kuriuose vertinama kooperacijos plėtros žemės ūkyje situacija, veiklos dinamika, kooperatyvų susikūrimo tikslai, patirti sunkumai ir kliūtytys, atskleidžiami pagrindiniai kooperacijos plėtros trukdžiai, priemonės kooperacijai skatinti, Europos Sąjungos ir nacionalinės paramos teikiama nauda.

Žemės ūkio kooperatinė bendrovė (kooperatyvas), kooperacija.

Įvadas

Lietuvoje, restruktūrizuojant žemės ūkį, susiformavo ne itin palanki situacija konkurencingo žemės ūkio plėtrai. Šalyje dominuoja smulkūs ūkiai, kuriuose vyrauja mišri gamyba, o pagrindinės pajamos gaunamos iš pieno gamybos. Dėl mažų gamybos mastų, pasenusių, neefektyvių, neatitinkančių aplinkosaugos reikalavimų gamybos priemonių bei technologijų naudojimo šie ūkiai ateityje vargiai galės konkuruoti rinkoje. Globalių ekonomikos pokyčių aplinkoje ūkio subjektai neišvengiamai turi siekti glaudesnio bendradarbiavimo ekonominėje veikloje. Kooperatinis judėjimas – vienas iš tokio bendradarbiavimo būdų, kaip priemonė ūkio konkurencingumui didinti, šiandienos ekonomikoje įgaunantis naują aktualumą (Melnikienė, 2006b, p. 93). Kooperacija gali sustiprinti ir smulkių gamintojų pozicijas.

Palyginus su Europos Sąjungos (ES) šalimis, Lietuvos žemės ūkyje dirba palyginti didelė užimtųjų dalis, tačiau kooperacija kitose šalyse išvystyta kur kas labiau nei Lietuvoje.

Lietuvoje skiriamas ypatingas dėmesys kooperacijai skatinti: sukurta palanki teisinė aplinka, taikomos mokestinės lengvatos, teikiama startinė ir investicinė parama. Regionuose rengiami seminarai, kooperacijos dienos, kuriuose be ūkininkų dalyvauja konsultavimo tarnybų specialistai, savivaldybių darbuotojai, mokslininkai, kaimo bendruomenių atstovai. Tačiau, kooperacijos plėtra nėra pakankama. Kooperatyvų skaičius netenkina šalies ūkio subjektų, ypač smulkiųjų ūkininkų po-

reikių. Nors kooperacijos nauda suvokiama, Lietuvoje kooperacijos plėtra vyksta vangiai.

Lietuvoje kuriasi daugiausiai tradiciniai kooperatyvai, tačiau kintant konkurencinei apinkai, pagal tradicinį modelį veikiantis kooperatyvas gali nespėti prisiderinti prie didėjančių rinkos reikalavimų. (Melnikienė, 2006a, p. 222). Senų klasikinių kooperatyvų principų laikymasis gali trukdyti diegti naujas verslo organizavimo formas ir jas plėsti. Vykstant globalizacijos procesams, reikia naujo mokslinio požiūrio ir kūrybiško tradicinių kooperatyvų principų vertinimo. Kooperatyvas šiuo metu turi būti traktuojamas kaip firma, veikinati kitų firmų apsuptyje (Ramanauskas, 2006, p. 126).

Tyrimo tikslas – išanalizuoti kooperacijos plėtros procesus, remiantis žemės ūkio kooperatinių bendrovių (kooperatyvų) (ŽŪKB) vadovų apklausa.

Žemės ūkio kooperatinių bendrovių (kooperatyvų) vadovų apklausos metodika, organizavimas ir respondentų charakteristikos

Siekiant išsiaiškinti kooperacijos plėtros procesus, tikslinė tyrimo grupė pasirinkti žemės ūkio kooperatinių bendrovių (kooperatyvų) vadovai. Vadovai pasirinkti, kaip gerai žinantys kooperacijos situaciją, problemas, galintys įvertinti privalumus, bei trūkumus, remdamiesi savo patirtimi.

Anketos buvo siunčiamos pagal žemės ūkio kooperatinių bendrovių (kooperatyvų) sąrašą, gautą iš Žemės ūkio rūmų Kooperacijos plėtros ir koordinavimo skyriaus. Išsiųstos 177 anketos, gautos 46–26 proc. Darome prielaidą, kad gauti rezultatai reprezentuoja visumą, nes sociologai nurodo, kad tyrėjui, norint apdoroti rezultatus taikant statistinius metodus, minimalus atvejų skaičius neturėtų būti mažesnis kaip 30 (Kardelis, 2002, p. 312).

Anketą sudaro 32 uždaro ir atviro tipo klausimai. Tyrimu siekta išsiaiškinti: kooperacijos situaciją; veiklos dinamiką; kooperatyvų susikūrimo tikslus; patirtus sunkumus ir kliūtis; priežastis, lemiančias pasyvią kooperacijos plėtrą; priemones, kooperacijai skatinti; ES ir nacionalinės paramos teikiamą naudą. Žemės ūkio kooperatinių bendrovių (kooperatyvų) veiklos vertinimo analizė atlikta vertinant atsakymų rezultatus vidutiniškai ir, nustačius respondentų charakteristikas, pagal atskiras jų grupes.

Respondentų regioninis pasiskirstymas. Apklausoje aktyviausiai dalyvavo Šiaurės ir Vakarų Lietuvoje veikiančios žemės ūkio kooperatinės bendrovės (kooperatyvai): iš Telšių apskrities – 10, Panevėžio – 8, Šiaulių – 6, Kauno – 5, Marijampolės – 4 žemės ūkio kooperatinės bendrovės (kooperatyvai). Respondentų pasiskirstymas pagal apskritis reprezentuoja žemdirbiškuosius našių žemių regionus.

Veiklos metai. Apklaustos žemės ūkio kooperatinės bendrovės (kooperatyvai) tolygiai pasiskirstė pagal veiklos metus. 22 kooperatyvai veikia mažiau nei 5 metus, 9 – nuo 5 iki 10 metų, 12 – daugiau nei 10 metų.

Narių skaičius. Narių skaičius apklaustose žemės ūkio kooperatinėse bendrovėse (kooperatyvuose) svyruoja nuo 5 iki 900. Analizėje naudojant visas reikšmes, vidutinis apklausoje dalyvavusių žemės ūkio kooperatinių bendrovių (kooperatyvų) narių skaičius – 55. Palyginimui, Žemės ūkio rūmų duomenimis 2006 me-

tais vidutiniškai vienai žemės ūkio kooperatinei bendrovei (kooperatyvui) priklausė 43 nariai.

Apyvarta. Daugiausiai ŽŪKB, kurių metinė apyvarta – nuo 100 iki 500 tūkst. – 33,3 proc. Antroje vietoje ŽŪKB, kurių metinė apyvarta 2006 metais buvo iki 100 tūkst. litų – 25,0 proc. ŽŪKB pasiskirstymas pagal apyvartą parodė, kad dominuoja kooperatyvai (58,3 proc.), kurių apyvarta iki 500 tūkst. Lt.

Superkamos produkcijos struktūra. Respondentai nurodė, kokią dalį superkamoje produkcijoje sudaro supirkimai iš kooperatyvų narių ir kokią iš ne nariais esančių asmenų. Vidutiniškai superkama iš narių 71 proc. visos produkcijos, iš ne narių – 29 proc.

Veiklos sektorius ir veiklos pobūdis. Daugiau nei pusę ŽŪKB užsiima specializuota veikla, kitų veikla mišri: vieną veiklos sektorių nurodė 33 respondentai, 11 respondentų nurodė mišrią kooperatyvo veiklą. Tai rodo, kad ŽŪKB įvairina savo veiklą.

Tarp specializuotų ŽŪKB daugiausiai užsiimančių žemės ūkio produkcijos gamyba (pieno ir grūdų gamyba), antroje vietoje – agroserviso paslaugas teikiantys kooperatyvai, trečioje – prekyba. Mišrioje kooperatyvų veikloje dominavo agroserviso paslaugų teikimas (paminėtas 7 kartus), kuris dažniausiai buvo derinamas su žemės ūkio produkcijos gamyba bei prekyba.

Žemės ūkio kooperatinių bendrovių (kooperatyvų) veiklos vertinimas

Veiklos rezultatų ir ateities planų vertinimas. Vertindami ŽŪKB veiklą 48,9 proc. nurodė, kad veikla buvo pakankama, 24,4 proc. – kad aktyvi, 26,7 proc. – pasyvi. Kuo ŽŪKB apyvarta mažesnė, tuo mažesnė jų dalis, palyginus su didesnės apyvartos kooperatyvais, savo veiklą vertina kaip aktyvią ar pakankamą. 92 proc. paramą gavusių kooperatyvų savo veiklą vertina kaip aktyvią ar pakankamą. Tuo tarpu tik pusė paramos negavusių ŽŪKB savo veiklą vertina pozityviai.

51,2 proc. respondentų teigė, kad narių skaičius jų ŽŪKB per pastaruosius metus keitėsi nežymiai, 18,6 – didėjo, 27,9 proc. – mažėjo.

Vertindami ŽŪKB pastarųjų metų apyvartą 51,3 proc. respondentų teigė, kad apyvarta didėjo, 30,8 proc. – keitėsi nežymiai ir 17,9 proc. – mažėjo.

Per pastaruosius metus 39,5 proc. ŽŪKB pelnas didėjo, 36,8 proc. – keitėsi nežymiai, 23,7 – mažėjo. Pelnas mažėjo ŽŪKB, kurių apyvarta iki 500 tūkst. Lt.

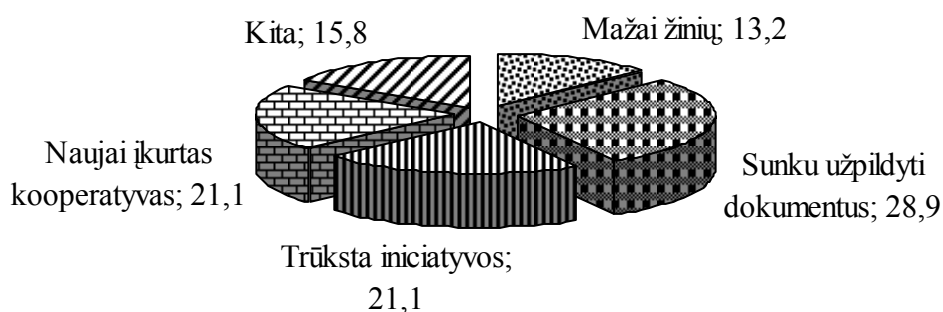
Apibendrintai galima teigti, kad ŽŪKB vadovus tenkina kooperatyvų veiklos rezultatai – daugumos kooperatyvų apyvarta didėjo arba keitėsi nežymiai. Kooperatyvo veiklą dauguma įvertino kaip pakankamą arba aktyvią. Kooperatyvo narių skaičius keitėsi nežymiai. Pelnas didėjo arba keitėsi nežymiai. Remiantis šiais atsakymais galima daryti prielaidą apie teigiamas tendencijas ŽŪKB veikloje.

Pozityvūs ir ŽŪKB ateities planai. 44,4 proc. ŽŪKB vadovų atsakė, kad jų kooperatyvas artimiausiu metu keisti nieko neplanuoja. Tokia pat respondentų dalis nurodė, kad žada plėsti veiklos apimtį. Tik 6,7 proc. kooperatyvų ketina nutraukti veiklą. Labiausiai pozityvios veiklos atžvilgiu gavusios finansinę paramą ŽŪKB. Tai rodo, kad finansinė parama yra svarbus akstinas kooperacijos plėtrai.

Europos Sąjungos ir Nacionalinės paramos vertinimas. Daugiau nei pusė respondentų pažymėjo, kad ŽŪKB yra gavusi ES ar nacionalinę paramą. Daugiausiai ŽŪKB naudojami parama teikiama pagal SAPARD, Lietuvos 2004–2006 metų Bendrojo programavimo dokumento 4 prioriteto 4.1 „Investicijos į žemės ūkio valdas“, 4.4.4 „Žemės ūkio ir artimų ekonominės veiklos sektorių įvairinimas, siekiant įvairiapusio ekonominės veiklos pobūdžio ir alternatyvių pajamų šaltinių“ priemonės bei nacionalinės paramos priemonės (parama įsikūrimui, parama pagal kooperacijos plėtros programą). Kooperatyvai menkai naudojami mokesčių lengvatomis, menkai derina paramos gavimo iš kelių šaltinių galimybes.

Labiausiai gauta parama padėjo įsigyjant naują techniką, didinant produkcijos apimtį, taip pat parama buvo panaudota statinių renovacijai ir statybai, bei paskatino gaminti naujų rūšių produkciją, teikti naujas paslaugas. Gauta parama, anot respondentų, mažiausiai įtakojo kooperatyve dirbančių narių skaičių.

45,7 proc. kooperatyvų vadovų nurodė, kad nepasinaudojo ES ar nacionaline parama. Šių respondentų buvo klausiama, kokios pagrindinės priežastys įtakojo, tai, kad jie nepretendavo į paramą. 28,9 proc. atsakiusiųjų teigė, kad sudėtinga parengti dokumentus, reikalingus paramai gauti, kita sviri priežastis – trūksta iniciatyvos: žmonių pasyvumas, nepasitikėjimas ir aiškaus, stipraus, galinčio prisiimti atsakomybę ir vadovauti kooperatyvui lyderio nebuvimas (1 pav.)

1 pav. Priežastys, kodėl nepasinaudota parama, proc.

Daugiau nei trečdalis respondentų nurodė, kad ateityje ketina pasinaudoti ES teikiama parama. Tokia pat dalis respondentų nėra apsisprendusi. Dauguma ketinančių pasinaudoti parama negalėjo tiksliai nurodyti paramos rūšies.

Kooperacijos vertinimas. Paprašyti įvardinti pagrindinius veiksnius, paskatinusius kooperatinės bendrovės (kooperatyvo) susikūrimą, dauguma respondentų (54,3 proc.) nurodė geresnes galimybes derėtis dėl parduodamos produkcijos kainų. Antroji pagal svarbumą priežastis ES ir nacionalinė parama kooperacijai plėtoti, bei galimybė naudotis kooperatinės bendrovės (kooperatyvo) teikiamomis paslaugomis (37 proc.). Keli kooperatyvai kaip pagrindinę įsikūrimo priežastį nurodė Prancūzijos teikiamą pagalbą – kooperatyvai buvo įkurti tam, kad gauti techniką labdaros pagrindais, vėliau kooperatyvai veiklos nevykdė.

Klausimu „Kokius narių lūkesčius pateisino Jūsų kooperatinės bendrovės (kooperatyvo) įkūrimas?“ siekta identifikuoti, kiek kooperatyvas atitinka kooperacijos esmę – teikti naudą kooperatyvo nariams. Pusė respondentų pabrėžė savitarpio pagalbos reikšmę. 45,7 proc. respondentų nurodė, kad kooperatyvo narių produkcija parduodama aukštesnėmis kainomis, 41,3 proc. – kooperatyvų (agroserviso sektoriaus) nariai gauna pigesnes paslaugas bei naudojami kooperatyvo paslaugomis – sandėliuoja, fasuoja produkciją. Kiek mažesnė respondentų dalis (34,8 proc.) pabrėžė, kad žemesnėmis kainomis perka reikalingus išteklius.

Kooperatyvai pateisino pagrindinius lūkesčius, paskatinusius kooperuotis. Rezultatai rodo, kad kooperacijos vertinimas atitinka kooperacijos esmę – siekti nariams ekonominės naudos bei teikti savitarpio pagalbą.

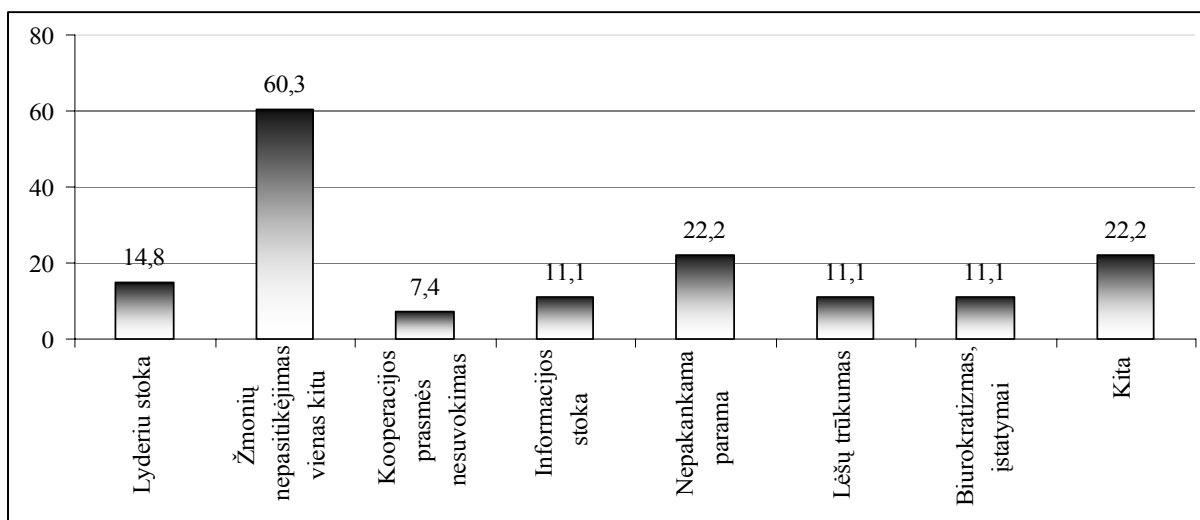
Kooperatyvų vadovų buvo prašoma nurodyti, su kokiais sunkumais susidūrė registruojant kooperatinę bendrovę (kooperatyvą). 43,5 proc. respondentų nurodė, kad registruodami kooperatinę bendrovę (kooperatyvą) su jokiais sunkumais nesušidūrė, 36,9 proc. respondentų sunkumų buvo. Dažniausia minimi sunkumai, susiję su kooperatyvų narių abejingumu, iniciatyvos stoka, nenoru prisidėti, mažu organizuotumu lygiu (35,3 proc.). Šios labiau psichologinio pobūdžio narių problemos ir kliūtys išlieka ir būna esminės tolimesniuose kooperatyvo veiklos etapuose. Tai iš dalies sąlygoja kooperacijos plėtrai nepalanki žmoniškųjų išteklių amžiaus struktūra. Maždaug 60 proc. Lietuvos ūkininkų yra vyresni nei 55 metų amžiaus. Vyresnio amžiaus ūkininkams trūksta vadybos žinių ir įgūdžių, jie turi ribotas galimybes diegti naujas technologijas ir prisitaikyti prie besikeičiančių rinkos reikalavimų (Nekrošienė, 2007, p. 166). Lietuvoje dar nėra tikrosios kooperacijos tradicijų. Menkai viešinamos naujos, sėkmingai veikiančios pasaulyje, kooperacijos formos.

Antroje vietoje – biurokratiniai sunkumai (29,4 proc.): akcentuojamas registracijos proceso ilgumas dėl per didelio registracijos institucijų ir dokumentų kiekio.

Tyrimo metu buvo svarbu sužinoti ne tik kliūtis, su kuriomis susiduriama, registruojant kooperatinę bendrovę (kooperatyvą), bet ir kliūtis, su kuriomis susiduriama veiklos pradžioje. 12,8 proc. nurodė, kad su jokiais kliūtimis nesusidūrė. 46,1 proc. nurodė, kad svarbiausia kliūtis – finansiniai sunkumai (trūko apyvartinių lėšų, investicijų). 20,5 proc. nurodė, kad sudėtingas dokumentų tvarkymas, 12,8 proc. – žmonių abejingumas, nepasitikėjimas.

Absoliučios daugumos (87,0 proc.) respondentų nuomone kooperacijos plėtra Lietuvoje nėra pakankama. Kaip pagrindinę priežastį, lemiančią pasyvią kooperacijos plėtrą, kooperatyvų vadovai nurodė žmonių nepasitikėjimą vienas kitu – 60,3 proc. atsakiusiųjų. Antroje vietoje minima nepakankama parama kooperacijai, trečioje – lyderių stoka (2 pav.).

Atsakymai į anketos klausimus parodė, kad egzistuoja žinių spragos, informacijos apie paramą stoka. Tai lemia nepakankamą paramos galimybių panaudojimą.

2 pav. Pagrindinės priežastys, lemiančios pasyvią kooperacijos plėtrą, proc.

Respondentų buvo prašoma nurodyti kokios valstybės paramos priemonės padėtų užtikrinti kooperacijos plėtrą. Kaip svarbiausią paramos rūšį respondentai nurodė paramą investicijoms. 78,3 proc. respondentų nurodė, kad jų kooperatinei bendrovei (kooperatyvui) labiausiai investicijų reikia technikai įsigyti, modernizuoti. Investicijos reikalingos ir pastatų įsigijimui, renovacijai.

Antroje vietoje – parama įsikūrimui ir veiklos pradžiai, trečioje – netiesioginė parama (mokesčių lengvatos). Nemažiau svarbus ir ūkininkų švietimas, konsultavimas, mokymas, pagalba rengiant reikalingus dokumentus.

Išvados

Absoliuti dauguma respondentų įsitikinę, kad kooperacijos plėtra Lietuvoje nėra pakankama. Pagrindinės kooperacijos pasyvios plėtros priežastys – žmonių tarpusavio nepasitikėjimas, lėšų trūkumas, lyderių stoka, biurokratiniai sunkumai. Šias priežastis iš esmės sąlygoja žinių ir informacijos, vadybinių gebėjimų, kooperatyvų naujų organizacinių modelių stoka. Nors mokymų kooperacijos tema vykdoma nemažai, tačiau kooperatyvų plėtros rodikliai rodo, kad mokymų efektyvumas nepakankamas. Nepakanka konsultacijų arba netinkami vykdomų mokymų metodai.

Labiausiai pozityvios veiklos atžvilgiu gavusios finansinę paramą ŽŪKB (53,3 proc. respondentų). Tai rodo, kad finansinė parama yra svarbus akstinas kooperacijos plėtrai. Daugiau nei trečdalis respondentų nurodė, kad ateityje ketina pasinaudoti ES teikiama parama.

Lietuvoje dominuoja mažos apyvartos ŽŪKB. Kooperatyvai, kurie vienija iki dešimties narių, sudaro du trečdalius. Apklausos duomenys rodo, kad mažos apyvartos kooperatyvai skeptiškiau, negu didesnės apyvartos kooperatyvai, vertina savo esamą veiklą ir perspektyvas. Galima daryti prielaidą, kad tokią situaciją lemia silpna vadyba, nediegiami nauji kooperatyvų organizaciniai modeliai.

Tikslinga būtų skatinti kooperacijos projektų inicijavimą per bendruomenės narių verslumo įgūdžių įgijimo programų rėmimą. Šį procesą turėtų paspartinti Leader metodo įgyvendinimas.

Mokymų moduliai turėtų būti adaptuoti atskiriems kooperacijos proceso dalyviams (pvz. kooperatyvo vadybininkui, finansininkui, kooperatyvo nariams, kooperatyvo vadovams ir kt.) bei pagal tai, kokią pažangą yra padariusi kooperatinė bendrovė (pvz. naujai įsikūrusi kooperatinė bendrovė, veikianti kooperatinė bendrovė) ir kt. Galėtų būti tokie mokymo moduliai: Kooperatyvų sociologija; Dalykinė komunikacija; Psichologija (darbas su kooperatyvų nariais); Bendravimo įgūdžiai; Kooperatyvų strateginis valdymas ir planavimas; Profesionali projektų vadyba ir kt.

Seminarų metu praktiniams klausytojų gebėjimams ugdyti turėtų būti skirta ne mažiau kaip 50 proc. mokymo modulio laiko. Reikėtų taikyti kuo įvairesnes, inovatyvias, mokymo formas, neformalius mokymo būdus. (Melnikienė, 2006b, p. 95). Vienas tokių būdų – tiesioginis patirties perdavimas, teigiamų pavyzdžių sklaida – „kooperacijos angelo“ programa. Viena iš realiausių naujų formų didinant žinių vartojimą būtų „mokymasis darant“.

Kitais tariant, turėtų būti užtikrintas visų žinių vadybos proceso sudedamųjų dalių (žinių kūrimas, žinių sklaida, žinių panaudojimas) suderinamumas ir įgyvendinimo efektyvumas.

Literatūra

1. Kardelis, K. (2002). Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai. – Kaunas: Judex.
2. Melnikienė, R., Vidickienė, D. (2006). Knowledge management based agriculturas cooperation policy in Lithuania // Management theory and studies for rural business and infrastructure development: International scientific conference. – Tartu.
3. Melnikienė, R., Vidickienė, D. (2006). Žinių vadyba kaip priemonė tobulinti Lietuvos žemės ūkio kooperacijos politiką // Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai: straipsnių rinkinys. – Akademija: LŽŪU Leidybos centras.
4. Nekrošienė, R. (2007). Kooperacija smulkiame vaistažolių versle // Vadyba. Mokslo tiriamieji darbai. Nr. 2(11). – Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
5. Ramanauskas, J. (2006). Kooperatyvų plėtra globalizacijos sąlygomis // Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai: straipsnių rinkinys. – Akademija.

EVALUATION OF COOPERATION DEVELOPMENT

Lina Pareigienė, Erika Ribašauskienė

Lithuanian Institute of Agrarian Economics

Restructurization of agriculture in Lithuania have formed not very beneficial situation for development of competitive agriculture. In the country dominates small farms with mixed production and the main income is form milk production. Because of small production amount, obsolete, ineffective implements of production and technologic, which does not correspond to environmental requirements, these farms in the future hardly could compete in the market. In the Global economic changes of economics inevitably must seek closer collaboration in economic activity. Cooperation – on of the ways of such collaboration, as measure to increase competitive ability. Cooperation may to strengthen the positions of small producers too.

The cooperation in Lithuania is not sufficient. The number of cooperatives does not fulfil environment subjects, especially small farmer's needs. The movement of cooperation in Lithuania is still very weak, though significance of cooperation comprehensible.

Article present the analysis of cooperation processes; generalization of cooperative managers interview results: the dynamics of activity, the aim of creating of cooperatives, main difficulties, reasons, which determine passive development of cooperation; measures, which could stimulate cooperation; the profit of ES ant state support.